

Marija Stagličić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

**Srušena crkva
Sv. Antuna Opata u Zadru –
idejna rekonstrukcija**

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 18. 12. 1995.

Sažetak

Crkva Sv. Antuna Opata se od 12. stoljeća, kao crkva Sv. Spasa, dizala u središtu grada, u jednoj od poprečnih ulica, a u blizini Sv. Petra Starog. O njezinom najranijem izgledu nema podataka, a zna se da joj je svetište bilo pregrađeno u gotičkom stilu potkraj 14. stoljeća. Titular joj je izmijenjen 1532. godine, kad se u crkvi smjestila bratovština Sv. Antuna Opata. Crkva je iz temelja bila obnovljena 1623. godine, čime je pretvorena u barokni prostor, koji je korišten do dolaska Francuza 1807. godine. Tijekom 19. stoljeća služila je kao skladište, pa biljetarnica susjednog kazališta, a od 1861. do 1912. godine bila je sjedište Dalmatinskog sabora. U Drugom svjetskom ratu porušena je do temelja, a na njezinome mjestu podignuta je stambena zgrada.

Crkva Sv. Antuna Opata nalazila se u blizini današnjeg kazališta, odnosno na mjestu gdje se diže stambena trokatnica. Ostaci te crkve porušeni su do temelja u Drugom svjetskom ratu, pa se o njoj malo zna, a i u stručnoj literaturi malokad ju se spominje. Nedavno pronađeni nacrti crkve, koji su načinjeni početkom 19. stoljeća, potakli su me na istraživanje o toj građevini. Konačni cilj ovoga rada bio je rekonstrukcija izgleda crkve kompjutorskom obradom, čime bi se dočarao izgled Sv. Antuna Opata nakon barokne obnove s početka 17. stoljeća.¹

Najraniji spomen crkve na tom lokalitetu seže u 1154. godinu, kada je bila osnovana kanonička crkva s titularom Sv. Spasa. Sto godina kasnije prvi se put spominje župnik crkve Sv. Spasa, koji se u ulozi notara potpisao kao »*Ego Marius Plebanus s. Salvatoris...*«. Kao i brojne druge kanoničke crkve u gradu, i ova je 1393. pridružena nadbiskupskoj menzi. Titular joj je izmijenjen nakon 1532. godine, kad je u crkvi osnovana bratovština Sv. Antuna Opata, zadužena za gašenje požara u gradu i okolici. Vezano uz ikonografiju sveca zaštitnika, bratovština je imala i posebnu dozvolu da drži svinje unutar gradskih zidina.² C. F. Bianchi navodi da je ta bratovština podigla mramorni oltar sa četiri stupa i ukrasila ga slikom na kojoj su prikazani Sv. Antun Opat, Sv. Blaž i Sv. Apolonija. Za sada se ne može ući u trag spomenutom oltaru, ali njegova oltarna slika, koja je u vrijeme Bianchija već bila premještena u katedralu, a danas je pohranjena u Stalnoj izložbi sakralne umjetnosti, pripisivala se krugu oko Jacopa Palme mlađeg, a u posljednje vrijeme G. Gamulin je učvrstio njenu atribuciju Padovaninu.³

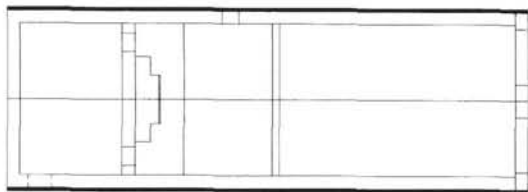
Osamdesetak godina nakon što je bila osnovana bratovština Sv. Antuna Opata, u crkvu je prešla bratovština prodavača krzna (dei varoteri), a njoj se pridružila škola krznara.⁴ Prema C. F. Bianchiju, bratovština je podigla vlastiti oltar u čast svetih mučenika Fabijana i Sebastijana, a pridružila joj se škola krznara koja je posjedovala relikviju u obliku ruke, posvećenu Sv. Firmanu. Natpis na relikviji posredno je spominjao vrijeme njenog nastanka.⁵

Bianchi ne spominje datum podizanja oltara Sv. Fabijana i Sebastijana, ali zahvaljujući sporu oko natpisa na oltarnoj slici – o čemu je dokument sačuvan u spisima zadarskih knezova – ubilježen je podatak da je oltar bio dovršen 1654. godine.⁶

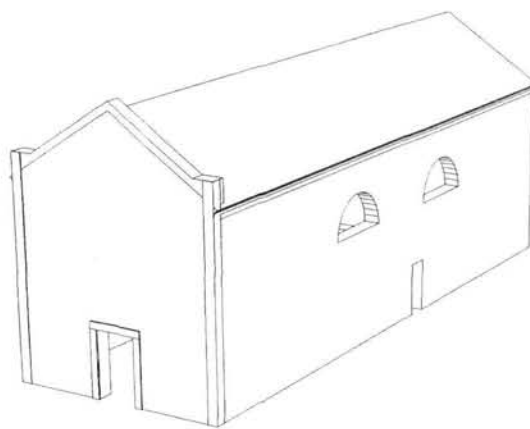
Poticaj za gradnju tog oltara podudarao se s prestankom kuge 1630. godine, kad je škola krznara odlučila podići oltar u čast svetih mučenika Fabijana i Sebastijana. Nakon što je Dominik Staffe prikupio milodare, započela je gradnja oltara u vrijeme gastalda Stjepana Varotera (prodavača krzna). Spor je iskrsnuo kasnije zbog epitafa na pali, koja je trebala krasiti oltar. Dao ga je napisati Mihovil Palineo (iz Boke?), tadašnji gastald bratovštine prodavača krzna, a protivno želji samih bratima. Spor je vođen u ožujku 1654. godine, u vrijeme kad je oltar već bio dovršen, a slika na njemu postavljena.

Bianchi spominje da su 1627. godine postojala još dva kamena oltara u crkvi – jedan posvećen Sv. Luciji, a drugi Sv. Stjepanu. Nadalje navodi da je plemićka obitelj de Ponte 1675. godine dala podići oltar posvećen Sv. Antunu Padovanskom, na sjevernom bočnom zidu.

Prema Bianchievu opisu crkva je, znači, sveukupno imala pet oltara. Četiri bočna oltara bila su podignuta tijekom 17. stoljeća. Nakon obnove crkve 1623. godine postavljen je ve-

Crkva Sv. Antuna Opata u Zadru, tlocrt izrađen prema nacrtu iz 1819. g. (dipl. ing. arh. S. Štok i dipl. ing. arh. I. Valjato Vrus)
Church of Saint Anthony the Abbot in Zadar. Plan drawn after an 1819 design by architects S. Štok and I. Valjato Vrus

Crkva Sv. Antuna Opata u Zadru, kosa projekcija, gledano sa zapada (dipl. ing. arh. S. Štok i dipl. ing. arh. I. Valjato Vrus)
Church of Saint Anthony the Abbot in Zadar (view from the west by S. Štok and I. Valjato Vrus)

liki tektonski glavni oltar, za koji je naručena spomenuta pala sa svecem zaštitnikom, te Svetim Blažom i Svetom Apolonijom. Tragovi postolja glavnog oltara još se i sada vide na nacrtu s početka 19. stoljeća, o kojem će još biti govora. Nakon desekularizacije crkve 1807. godine, trebalo je pronaći dovoljno veliku seosku crkvu, u koju bi mogao biti premješten oltar Sv. Antuna Opata.⁷

O izgledu crkve iz najranijeg vremena njenoga nastanka ima malo podataka. Zna se da je potkraj 14. stoljeća Pavao iz Sulmone izrađivao gotičke svodove u sakristiji.⁸ Tada su se u crkvi nalazila tri oltara. Za glavni oltar naručena je slika kod Menegella Ivanovog de Canali, nakon 1385. godine. Desni oltar bio je posvećen Bogorodici, a lijevi Sv. Katarini. Slike koje su se na njima nalazile vrlo vjerojatno je izradio isti slikar, a 1439. g. naručena je njihova pozlata od slikara Ivana Petrovog iz Milana.⁹

Crkva je do dolaska Francuza (1807. g.) postojala kao barokno obnovljena građevina, a potom je oduzeta iz crkvenog dobra i tijekom 19. stoljeća njezino je svetište bilo pregrađeno, da bi kasnije i sama crkva bila prilagođena raznim namjenama.

Prije arhitektonske analize građevine, koja se može provesti na temelju pronađenih nacrtu iz prošloga stoljeća, treba se osvrnuti na sudbinu i korištenje crkve Sv. Antuna Opata tijekom 19. stoljeća. Nakon što je crkva postala državnim dobrom (1807. g.), o njezinom se održavanju nije brinuo nitko, pa se desetak godina kasnije dvoumilo oko toga čemu bi zapuštena zgrada mogla poslužiti. Postojao je prijedlog vlade da se iskoristi za skladištenje soli. Arhitekt Paul Hatzinger, tadašnji ravnatelj Građevinskog ureda, dao je izraditi tlocrt i presjeka građevine 1819. godine, na temelju kojih je dokazao da se građevina ne može iskoristiti u tu svrhu. Njezini zidovi bili su »pretanki i loše zidani, a uskladištena sol bi je ispunila

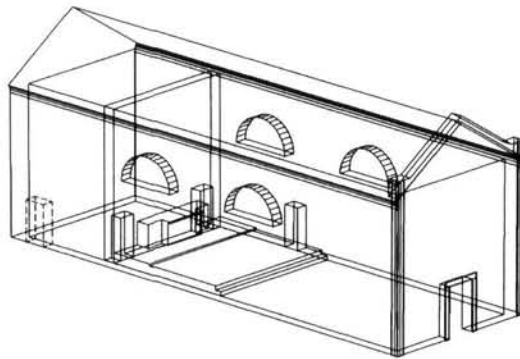
do 3/4 njene visine, pa bi zgradu trebalo ojačati izvana podupiračima, koji bi znatno suzili ionako neprikladnu uličicu.« Stoga je Hatzinger predložio da se bivša crkva upotrijebi kao skladište drva, »a i to nakon popravka trošnoga krova«.¹⁰

Crkveni prostor korišten je za razna skladištenja, a 1835. godine crkveno svetište pripojeno je kazalištu Teatro Nobile, čija je zgrada bila prislonjena uz crkvu s jugoistočne strane. To je bilo za vrijeme carskoga namjesnika Lilienberga, kad je arhitekt Valentino Presani obnovio kazalište. Ulaz u kazalište bio je iz uličice Calle del Teatro, iz koje se također ulazilo u sakristiju bivše crkve. Za vrijeme spomenute obnove zgrade kazališta pripojena joj je sakristija, u koju je smještena biljetarnica. Tako je Teatro Nobile dobio dva ulaza: onaj izvorni, kojim se ulazilo u vestibul, a resila ga je stara ploča iz 1781. godine, i onaj novi, kroz koji se ulazilo u mali atrij s biljetarnicom, nad kojim je bila postavljena ploča s datumom obnove iz 1835. godine.¹¹ Crkvena lađa služila je i dalje kao skladište alata Pokrajinske građevinske uprave.

Početak ožujka 1861. godine odlučeno je da se crkva obnovi za potrebe novoustanovljenog Dalmatinskog sabora. U tom prostoru Sabor je ostao do kraja svoga djelovanja, odnosno od 1861. do 1912. (1918) godine.¹² I. Grgić je u svojem članku (1961. g.) ovako opisao izgled Sabornice:

Desno od glavnog ulaza (iz Pavlinovićeve ulice), uz južni zid bio je predsjednički podijum te klupe za namjesnika, za vladina povjerenika, za tajnike i stenografe. Uz isti zid, odmah desno od glavnog ulaza, u uglu prizemno, bila je mala galerija za odabraniju publiku. Sučelice, na suprotnoj strani, bila je 41 zastupnička klupe. Govornice nije bilo, već su zastupnici govorili iz klupe.

Iznad glavnog ulaza bila je »velika« galerija, a uske galerije s jednim redom sjedalica bile su na oba zida po dužini sabor-

Crkva Sv. Antuna Opata u Zadru, unutrašnjost (dipl. ing. arh. S. Štok i dipl. ing. arh. I. Valjato Vrus)
Church of Saint Anthony the Abbot in Zadar. Interior. (S. Štok and I. Valjato-Vrus)

nice, površ predsjednikova stola za novinare a površ zastupničkih klupa za publiku. Na galerijama se moglo smjestiti 200 osoba. Soba za rad saborskih odbora i za zastupničke klubove nije bilo, a sakristija je služila za zastupničku garderobu i za foyer.

Kako Grgić dalje iznosi, Sabornica je, odnosno bivša crkva Sv. Antuna Opata, nakon Rapallskog ugovora bila predana Katoličkoj akciji za »kršćanski odgoj mladeži«. U Drugome svjetskom ratu zgrada je postala vojna ambulanta talijanskoga garnizona, te je potkraj 1943. godine srušena u vrijeme sustavnog bombardiranja grada.

Budući da je crkva u Drugom svjetskom ratu bila porušena, a na njenom je mjestu podignuta stambena građevina, ne može se proučavati njezin oblik, a niti se mogu provesti arheološka istraživanja ranijih faza građevine. Stoga će se u ovoj studiji pokušati stilski analizirati i ponovno arhitektonski iscrtati crkva Sv. Antuna Opata, onako kako je ona izgledala nakon barokne obnove, koju C. F. Bianchi datira u 1623. godinu. O izgledu crkve postoje pisani podaci, stare fotografije i nacrti u arhivu, na temelju kojih je kompjutorski moguće načiniti rekonstrukciju izgleda te građevine.¹³ U svojoj ranijoj fazi crkva je imala svetište presvođeno gotičkim rebrima. Taj svod nije vidljiv na nacrtima s početka 19. stoljeća.

Obnovom 1623. godine cijela crkva je temeljito izmijenjena. U njezinom tlocrtnom rasporedu tada se prvi put na zadarskom području javlja rješenje u kojem se apsida-sakristija povezuje s glavnim brodom dvama simetrično postavljenim vratima, između kojih se postavlja reprezentativni tektonski oltar.¹⁴ Apsida poprima pravokutni tlocrtni oblik, koji je isti ili malo uži od jednobrodnog prostora crkve. Osim glavnog oltara, na bočnim zidovima crkve, nižu se po dva ili tri oltara sa svake strane. Svetišni dio najčešće se podiže za dvije do tri stube. Prozori za

rasvjetljavanje crkve redovito su polukružni, a skromni ukras pročelja najčešće se svodi na skulptorsku obradu portala. Brojne crkve zadarskih otoka i kopnene okolice obnavljane su tijekom 17. stoljeća prema opisanom tipološkom obrascu.

U Sv. Antunu Opatu apsida je jednako široka i visoka kao glavni brod crkve. Njezin pod je, međutim, viši od crkvenoga, jer zadržava razinu svetišta. Prezbiterialni dio počinje na trećini crkvene duljine i povišen je s dvije stube, a pred glavnim oltarom s još jednom nižom stubom. Sa strana oltara smještena su pravokutna vrata. Unutrašnjost crkve osvjetljavala su po dva polukružna prozora na bočnim zidovima.

Pročelje nije zabilježeno na spomenutim nacrtima, ali njegov izgled sačuvan je na Ivekovićevoj fotografiji s početka ovoga stoljeća. Bilo je izrađeno od fino klesanog kamena, a snažnim vijencima razdijeljeno na prizemlje, kat i trokutasti zabat oslonjen na ugaone pilastre. Po sredini se dizala kamena konstrukcija za zvona, za koju se iz fotografije ne može razlučiti je li bila s jednim ili dva otvora. Prizemlje i kat pročelja bilo je obrubljeno ugaonim pilastrima, klasično profiliranih ravnih polukapitela. Na katu su se između ugaonih pilastara nizala još četiri jednako oblikovana pilastra. U središnjoj osi bio je postavljen kip Sv. Antuna Opata, ostaci kojega se danas čuvaju u lapidariju zadarskoga Narodnog muzeja. Bogata barokna profilacija portala teško je čitljiva s ove stare fotografije, ali možemo naslutiti bogate volute nadvratnika i pretpostaviti biljni ukras u podnožju dovratnika.

Crkva Sv. Antuna Opata, a posebno njezino bogato pročelje, krasila je jednu od poprečnih zadarskih ulica. U njezinoj neposrednoj blizini nekada se dizalo i renesansno pročelje crkve Sv. Marcele. Rušenjem tih dviju crkava grad je mnogo izgubio ne samo u umjetničkoj vrijednosti već i u ambijentalnoj prepoznatljivosti jednog čitavog kvarta.

Crkva Sv. Antuna Opata u Zadru, pročelje (fotografija Č. M. Iveković)

Church of Saint Anthony the Abbot in Zadar. Main Facade. (Photo Č. M. Iveković)

Bilješke

1
Vidi sličan postupak u članku: **M. Stagličić** i **S. Štok**, *Crkva i samostan Sv. Marcele u Zadru*, Prilozi br. 35 (u tisku). Kompjutorske nacрте za ovaj rad izvele su dipl. ing. arh. Sanja Štok i dipl. ing. arh. Ivana Valjato Vrus.

2
C. F. Bianchi, *Zara cristiana I*, Zadar, 1877, str. 430. i 495.

3
O ovoj slici pisano je više puta. Krugu Palme mladeg pripisao je **A. Morassi**, u skedama *Soprintendenza alle belle arti*, Ancona, Padovaninu ju je prvi pripisao **S. Serra** u *Bolletino d'Arte*, giugno, IX, n. 12, 1930. **G. Gamulin** je najprije postavio hipotezu za Sante Perandu u: *Pabirci za maniriste*, »Peristil«, br. 20, 1977, a kasnije se u potpunosti odlučio za Alessandro Varotari Padovanina (1588-1648) u tekstu *Contributi e proposte*, »Peristil«, br. 24, 1981.

4
C. F. Bianchi, str. 431, navodi da je bratovština prodavača krzna bila osnovana 1410. godine u crkvi Sv. Marije Velike, odakle je prešla u Sv. Roka, a 1610. premjestila se u crkvu Sv. Antuna Opata.

5
Na istome mjestu **Bianchi** citira natpis: *Hoc opus factum fuit tempore Joannis Gastaldi Pellipariorum*.

6
Spisi zadarskog kneza imenom Antonio Alvise Marcello, 1653 al 1655, libro II, c. 157. i 158.

7
Povijesni arhiv Zadar (dalje PAZd), spisi registrature Namjesništva, 1833. g., f. IV/7, br. 5857, sv. 389. U svibnju 1833. ponuđen je oltar iz crkve Sv. Antuna Opata nekoj od zadarskih područnih crkava, ali se nije našla ni jedna tako prostrana i visoka da bi ga mogla primiti. Ponuda je prosljeđena nekoj seoskoj crkvi u drugom okrugu, i tu se gubi trag ovome oltaru.

8
N. Klaić, I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku, Prošlost Zadra II*, Zadar, 1976, str. 519.

9
O oltarnim slikama vidi tekst doktorske disertacije **E. Hilje**, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Zadar, 1993, str. 86. i 249.

10
PAZd, Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo, sv. 9. (Spisi su datirani 1819. i 1820. godinom)

11
G. Sabalich, *Cronistoria aneddotica del Nobile Teatro di Zara (1781-1881)*, Zadar, 1921-1922, str. 147.

12
Vidi tekstove: **I. Grgić**, *Bivša sabornica*, »Zadarska revija«, br. 4-5, Zadar, 1961. i **I. Perić**, *Dalmatinski sabor 1861-1912*. (1918) god., Radovi JAZU Zadar, 1978.

13
Fotografija se čuva u knjizi **Ć. M. Ivekovića**, *Gradevinski i umetnički spomenici Dalmacije*, sv. VI, Zadar, Beograd, 1928, tabla 55/a. Nacrti iz 1819. godine čuvaju se u spomenutom spisu Pokrajinskog financijskog ravnateljstva.

14
Iako su slične pregradnje zadarskih crkava uslijedile kasnije tijekom 17. stoljeća, postavljena je hipoteza o jednoj ranijoj izvedbi u crkvi Sv. Frane. Pregradnja svetišnjog prostora u crkvi Sv. Frane obično se vezuje uz podizanje glavnog oltara 1672. godine. Oltar su projektirali B. Longhena i G. Garzotti (o Longheninom i Garzottijevom projektu za oltar vidi: **G. Vio**, *Nella cerchia dei Longhena*, *Arte Veneta*, 1986. g., str. 227-228). I. Petricioli je, međutim, pretpostavio da je svetišni dio mogao biti pregrađen i ranije. Na to ga je uputio crtež koji se čuva u arhivu samostana, po kojem bi pregradnja uslijedila 1612. godine. Vidi **I. Petricioli**, *O važnijim umjetninama u franjevačkom samostanu u Zadru*, u: *Samostan Sv. Frane u Zadru*, Zadar, 1980, str. 109-127. Ako bi bio prihvaćen taj rani datum pregradnje svetišnjog prostora u crkvi Sv. Frane, onda bi pregradnja crkve Sv. Antuna Opata imala uzor u toj samostanskoj zadarskoj crkvi.

Summary

Marija Stagličić

Demolished Church of Saint Anthony Abbot in Zadar - reconstruction proposal

The church of Saint Anthony the Abbot, known as the church of the Saviour in the twelfth century, stood in the centre of the city, in a lateral street near Old Saint Peter's. No data survive

of its earliest shape except that its sanctuary was rebuilt in Gothic style at the end of the fourteenth century. Its name was changed in 1532, when it became the residence of the fraternity of Saint Anthony the Abbot. The church was rebuilt from scratch in 1623, and transformed into a Baroque structure used as a church up to the French Napoleonic occupation in 1807. In the nineteenth century it was used as a warehouse, ticket office of a theatre, and finally from 1861-1912 as the seat of the Dalmatian Diet. It was completely destroyed during World War II and subsequently an apartment building was built on the lot.